

Світлана Коляденко

КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЛІЦЕЮ У ХІХ СТ.

Дослідження діяльності Кременецького ліцею вимагає всебічного розгляду структурного та змістовного аспектів його функціонування. Визначення головних принципів організації навчально-виховного процесу, вивчення дидактичної сторони діяльності ліцею, яка була, з одного боку, зумовлена загальним напрямом розвитку народної освіти, а з другого – синтезом педагогічного досвіду навчальних закладів КЕН та досягненнями європейської системи освіти, потребує розв'язання цілого ряду конкретних завдань:

- 1) системного аналізу організаційно-адміністративної діяльності Кременецького ліцею;
- 2) визначення головної мети навчання, що зумовило зміст освіти цього закладу;
- 3) дослідження структури навчального процесу Волинського ліцею, головних форм та засобів його організації;
- 4) виділення в освітній діяльності ліцею провідних дидактичних принципів та методів навчання;
- 5) визначення шляхів та способів розв'язання виховних питань адміністрацією закладу [1].

Для аналізу структури внутрішнього керівництва необхідним є висвітлення питання адміністративного устрою (рис. 1) та характеристика складу викладачів. Зазначимо, що засновники Кременецької гімназії розуміли, що навчальний заклад тільки тоді буде користуватися популярністю, коли у його стінах буде створений необхідний інтелектуальний і матеріальний потенціал.

Керівними у гімназії були посади директора та префекта. Директор здійснював загальне керівництво, а префект ніс відповідальність за організацію навчально-виховного процесу та матеріально-господарську базу. Складовою частиною адміністрації були виборні викладачі гімназії. Кандидатуру директора за попередньою згодою із міністром освіти затверджував візитатор. Обрання префекта доручалось директору. Однак іноді призначення відбувалось також за прямої рекомендації візитатора або попечителя.

На першому етапі діяльності гімназії підбором кадрів займався Г. Коллонтай. Саме на його прохання прибув до Кременця перший ди-

ректор гімназії Йосип Чех¹, багато науковців та педагогів з Вільна, Кракова, Варшави, Санкт-Петербурга. До кандидатури викладача висувався ряд вимог, а саме: вчитель повинен був володіти достатньо високим обсягом знань, мати науковий ступінь доктора або, принаймні, магістра, бути людиною високої моральності. Г. Коллонтай персонально для кожного з викладачів склав поради стосовно викладання того чи іншого предмета. Наприклад, «Поради для пана Міровського про найкращий спосіб викладання історії і географії у публічних школах» [2]. На початку викладання професори зверталися до учнів з промовою – своєрідним вступом до свого предмету, який, як правило, потім друкувався у вигляді брошури. Крім того, перед викладачами ставилося завдання скласти і видати свій підручник. Ф. Майхович пише: «Багато з професорів Волинської гімназії займалися науковою чи літературною діяльністю»... і далі: «уже у 1805 р. у цьому навчальному закладі нараховувалося 10 викладачів, що заслугоували на академічний ступінь» [3].

Але професори розуміли, що для підтримки високого наукового рівня викладання та престижу закладу не слід обмежуватися набутими вже знаннями, треба було збагачувати світогляд через знайомство з досягненнями тогочасної науки. З метою удосконалення методики викладання різних предметів Т. Чацький створив три методичних відділки. Літературний, до якого входили професори літератур, мов, історії, географії, бібліотекар (викладач бібліографії). З часом до них приєдналися викладачі новостворених кафедр (археології, нумізматики, дипломатії). Членами морального відділку були префект, ксьонз, два професори права, викладачі моральних наук² і логіки. До третього відділку – природничого – відносилися майже всі інші викладачі: професор хірургії, практичної механіки, астрономії, хімії, фізики та ін. Керівником відділку був найстарший за віком викладач. Раз у місяць відбувалось звичайне засідання відділку, а

¹ Чех Йосип (1762-1810) – математик, працював у школах і університетах Польщі, поєднував посаду директора та викладача математики у Кременецькій гімназії, автор підручника «Короткий виклад арифметики».

² Моральні науки – викладання цивільного права, кодексу честі та життєвого досвіду (*nauka obyczajów*).

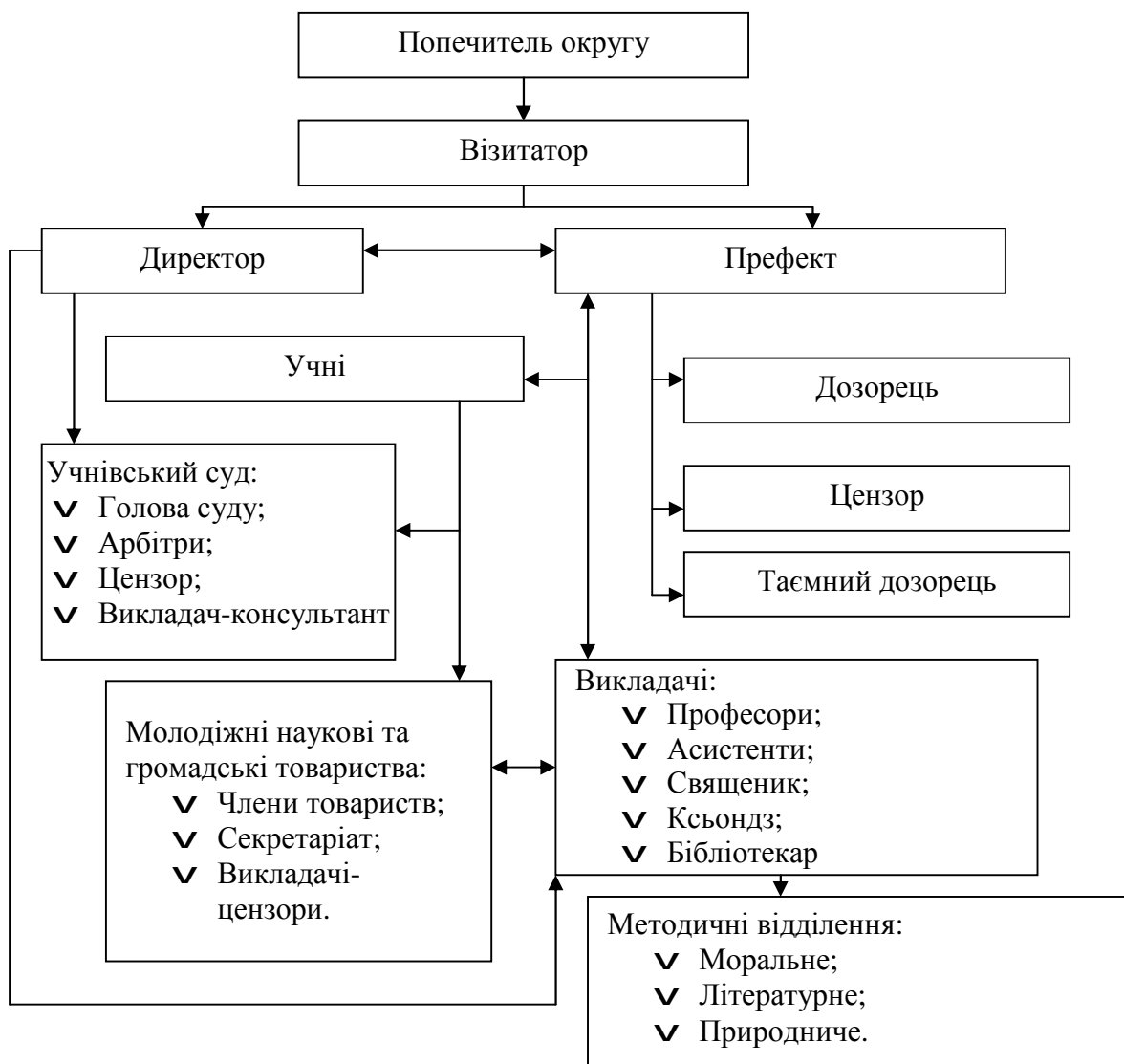

Рис. 1. Адміністративний устрій Кременецького ліцею у XIX столітті

в разі потреби – надзвичайне. На засіданнях відбувалося обговорення звітів, екзаменування кандидатів для стажування за кордоном, розгляд анкет нових кандидатів, затвердження програм публічних зібрань, читання наукових листів, котрі приходили на адресу викладачів та ін.

Крім того, відділки проводили науково-популярну діяльність. Наприклад, обов'язком членів природничого відділку (лікарів) було розповсюдження знань із так званої «популярної медицини», звільнення свідомості мешканців краю від забобонів. Кожний член відділку був зобов'язаний один раз на два роки виступати перед своїми колегами з науковою доповіддю, кращі з яких потім виголошувалися на публічних зібраннях.

Адміністрація закладу давала можливість випускникам-медалістам продовжувати навчання за кордоном, після чого поповнювати професорсько-викладацький склад гімназії. Наприклад, кандидат на посаду професора логіки

М. Вишневський студював в Единбурзі, а М. Фричинський був направлений на 3 роки до Німеччини для вивчення агрономії. Цей список можна було б продовжувати [4].

Завдяки цілеспрямованій діяльності аміністрації гімназії у 1824 році майже кожен із професорів ліцею мав свій підручник, складений за індивідуальною методикою, що спиралася на практичну реалізацію знань, набутих під час лекцій. Так, екзамен з права в кінці навчального року проходив у формі рольової гри. Професор брав в суді Кременецького повіту судову справу, а учні організували її розгляд. З метою вивчення географії та ботаніки здійснювалися подорожі по краю, під час яких створювалися карти місцевості, досліджувалася флора, збиралися гербарії.

Отже, викладачі гімназії-ліцею були люди творчі, закохані в дітей, у свою справу, в навчальний заклад, де вони працювали. Необхідно зауважити, що як державні службовці вони мали

можливість підніматись ієрархічними сходами. Однак більшість викладачів не прагнула отримувати чини. У цьому їх підтримував і А. Чарториський: «Нащо Вам чини? – писав він. – Ви шляхтич. Ви вчена людина – і це вище за всі чини». Тому більшість учителів не була відзначена державними нагородами, але отримала вищу нагороду – любов і повагу учнів. Ревізори з Вільна С. Малевський та С. Жуковський у своєму звіті від 4 липня 1811 р. визнавали, що викладачі в гімназії пильні, уважні, спокійні, кваліфіковані [5].

Крім представників адміністрації учні перебували під наглядом дозорця, в обов'язки якого входив контроль за поведінкою і навчанням вихованців. Дозорці запрошувались батьками учнів або призначалися адміністрацією. Багато з них були учнями старших класів і залишалися на цій посаді після закінчення гімназії. Слід зазначити, що дозорець, як правило, мав під своєю опікою декілька учнів, допомагаючи їм, особливо у молодших класах, готувати домашні завдання. Такий дозорець згодом одержував можливість стати викладачем. Це створювало свого роду резерв для поповнення педагогічних кадрів. Дозорці підпорядковувались префектові. Щомісяця вони подавали йому рапорт стосовно успіхів своїх підопічних. За Статутом дозорець відповідав за всі провини учнів, якщо не повідомляв про них вчасно. Крім того, кожний дозорець мав книгу, в яку він записував основні дані про вихованця (прізвище, ім'я, вік, у якому класі навчається, які має книжки, особисті речі, скільки у нього кишенькових грошей). У цій книзі щоденно відзначались успіхи вихованця у навчанні, його поведінка. Префект майже кожного дня відвідував учнів на квартирах і переглядав ці книги, залишаючи свої зауваження про вихованців, їх речі, стан кімнати. У кінці навчального року книги передавалися префектові на зберігання, а на початку нового року дозорцям видавалися нові.

Крім дозорців, у кожному класі та на курсі був ще й цензор, який щодня повинен був доповідати префектові про відсутніх на лекціях, про порушення, які сталися у цей день в класі та на курсі. До того ж, крім легальних наглядачів, префект мав людину, яка була таємним дозорцем і збирала відомості не тільки про вихованців, а й про їхніх дозорців та доповідала префектові. На основі усіх цих відомостей у кінці кожного року складалися загальні звіти про поведінку та успіхи в навчанні учнів гімназії (ліцею).

Отже, у гімназії діяла розгалужена система контролю за поведінкою вихованця, і за кожну провину останній повинен був нести відповідальність. Документально наявність покарань підтверджено лише кілька разів. Наприклад, зафіксовано

факт тілесного покарання одного учня першого року навчання. Вихованець звернувся із скаргою особисто до Т. Чацького. Ця справа мала великий резонанс між учнями та професорами. Чацький та Коллонтай висловилися проти кари різками на старших курсах, пропонуючи вживати їх тільки в молодших класах у разі потреби. Щоб уникнути повторень таких прикрих фактів, Т. Чацький звернувся до документів КЕН, які передбачали існування у навчальних закладах учнівського суду. Ідея учнівських судів, що була запозичена від шкіл КЕН, у багатьох навчальних закладах імперії не знайшла своєї реалізації, але засновники Волинської гімназії вважали, що такий інститут має нести на собі функцію виховання у молодих людей почуття справедливості та формування правової самосвідомості. Учнівський суд був самоврядною організацією у гімназії-ліцеї.

Т. Чацький упродовж багатьох років боровся за звільнення учнів та викладачів від рутини шкільного життя, а тому всіляко заохочував вихованців до створення різного роду гуртків. Початок такої діяльності можна віднести до 1808/1809 н.р. У зимові місяці 1809 р. на зібранні у Ф. Олізара був оголошений статут «Товариства удосконалення в авторстві і ораторстві», який розробив професор М. Чарноцький. Існують відомості, що, крім цього товариства, у 1814-1816 рр. у гімназії існував «Клуб письменників». Крім вищезгаданих, існувало «Молодіжне товариство добродійності Волинської гімназії». Метою молодіжних наукових товариств Кременецького ліцею було виховання інтересу до наукових пошуків і реалізації творчих здібностей молоді у різноманітних галузях науки і культури. Достатньо сказати, що з цих товариств вийшли відомі філософи й історики Ян Сенкевич, Карл Сенкевич, Тіт Щелевський; польські белетристи Ян Совінський, Густав Олізар; відомі письменники Ю. Крашевський, Н. Добровольський.

Отже, діяльність Кременецького ліцею мала широкий суспільний резонанс. Старанний добір викладачів, що передбачав високий академічний рівень їх наукової підготовки (доктор чи магістр), створив передумови успішної організації навчально-виховного процесу.

Одним із завдань викладацького складу було створення інтелектуальної еліти, чому сприяла діяльність наукових товариств ліцею.

Заслугове на особливу увагу організація навчально-виховного процесу у Кременецькому ліцеї; введення системи контролю за навчанням, поведінкою учнів (префект, дозорці, цензори); існування демократичної форми самоврядування – учнівського суду. Така специфічна організація діяльності Кременецької Волинської гімназії (ліцею) створила умови для появи яскравих та-

лановитих імен, що своєю діяльністю сприяли розвитку суспільно-наукової думки XIX-XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коляденко С.М. Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX – 30-ті рр. XX ст.): Монографія. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2003. – 136 с.
2. Коллонтай Г. Наукові листи. – Краків, 1844. – Т. III. – С. 171-194.
3. Muzeum. – Lwów, 1894. – S. 93-94.
4. ДАЖО, Ф. 71, оп. 1, спр. 2. Звіт про приходи та витрати коштів Волинської гімназії.
5. **Rolle Michał. Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce.** – Lwów, 1898.